

БЪЛГАРО-СРЪБСКАТА ГРАНИЦА В XII-XIV в.

Ж.Войников

По време на I-вата Българска д-ва, територията на Поморавието, Косово и съвр.Шумадия са неотменна част от България. Даже именно Косово и Поморавието стават център на българската съпротива – Въстанието на Петър Делян в 1141 г.

Сръбските княжества се намират на територията на съвр.Източна Босна и Черна Гора, както и Източна Далмация.

Загубата на българската държавност, при съхраняване на сръбската, за две столетия подпомага сръбската експанзия в северозападните български земи. Възползвайки се от смъртта на император Мануил Комнин, унгарският крал Бела III в

1180-81 г. завладява Далмация, след което нахлува във византийските предели и завзема Белград и Браничево, а в 1183 г. унгарците завземат Ниш, Ровно (Кюприя) и Средец (София). Неман използва създадалата се ситуация и разширява владенията си към Косово Поле, като присъединява Липлян и Враня. С управлението на Неман започва трайната експанзия на Сърбия в Северозападните Български земи.

По време на кръстоносният поход от 1187 г., Стефан Неман предприема поход до Призрен, Тетово, Скопие, Перник, Земен, Велбъжд, Житомиск (до Трън), Стоб. Император Исак II Ангел, останал с развързани ръце след

примирието с кръстоносците предприема ответен наказателен поход. Прониква във владенията на Неман от юг, през Българска Морава, Косово, като достига до Бела Църква (Куршумлия), където опожарил един от дворците на сръбския жупан. Стефан капитулира пред Визнтия и се задължава:

- 1) Да върне градовете Перник, Земен, Велбъжд, Житомиск, Стоб, Скопие, Ниш и Ровно.
- 2) Запазва си градовете Липлян и Призрен.
- 3) Немановия среден син Стефан, да се ожени за императорската племеница Евдокия.
- 4) Стефан като императорски зет, а не първородния Вукан да наследява престола.

През 1096 г., нов кръстоносен поход, воден от Готфрид Булонски и Петер Амиенски преминават през Белград, „където свършвала Българската земя” и достигат Ниш. Между Белград и Ниш е имало гъсти вековни гори *Silvae Bulgarorum* (Български гори). В г.Ниш са приети от управителя на крепостта Никита, българин по произход. После продължили през цялата Българска земя до Константинопол, мирно, без грабежи. (ГЗ-ЗБЗС,стр.40-41)

Едва през 1195-6 г., българските владетели Асен и Петър, търсейки съюз със Сърбия, признават правото на Неман да присъедини Лаб, Липлян, долината на р.Ситница, Прищина, Глубочица (съвр.Лесковац) и поречието на Лепеница (приток на

р.Велика Морава). Тези територии са споменати в грамота на Стефан Неман. Тогава Сърбия е нападната от унгарците, но няма данни за промяна на границите с Унгария.

В периода 1180-1190 г., Стефан Неман значително разширява сръбската средновековна държава. Завладява земите около Шкодренското езеро, а от българските земи присъединява Горни и Долни Полог: части от съвр. Северна Албания и Северозападна Македония. За пръв път Пилот (средновековна област обхващала съвр.Сев.Албания и „двата” Полога в Македония) се съобщава като земя, завладяна от Неман, в Хилендарската му грамота писана към 1198 г., където се казва че Неман е придобил "от Арбанас Пилот". В житието на владетеля, писано от сина му Сава (Растко канонизиран като Св.Сава) в 1208 г. по-подробно се съобщава че Неман е придобил: "од поморские земле Зету с градовима, а од Рабна Пилота оба". Рабан това е Арбан – Арбария, или Албания, а областите с името Пилот са две, освен Северна Албания и съвр.Горни и Долни Полог. Именно в Полог завършва дните си сръбския архиепископ Йоаникий I в 1279 г. (ММД-ПСВ)

През 1193-1194 г. след като е възстановена Българската д-ва от Асеневци, български войски завземат Сердика и селищата по Горна Струма, а на следната година и важните крепости Сяр, Струмица и много други градове и села по Долна Струма. През 1195 г. цар Йоан Асен I пренася мощите на Св. Йоан Рилски от София в Търново. Същата година Асен и Петър са принудени да търсят съюз със Стефан Неман и да признаят властта му над Косово и долината на р.Българска Морава. През 1194-1195 г. от унгарска власт е отвоювана Браничевска област. Река Велика Морава става граница между България и Унгария. Крал Емерих (Имре) неуспешно се опитва да си я върне в 1202 г. (ХД-БУО,стр.117)

Както се вижда при възстановяването на България, под управлението на царете Асен I и Петър, успява да обхване цялата територия, между Стара Планина, Дунав, Велика Морава, Софийската област и поречието на р.Струма, Задбалканските полета до Средна гора със Боруй (Стара Загора).

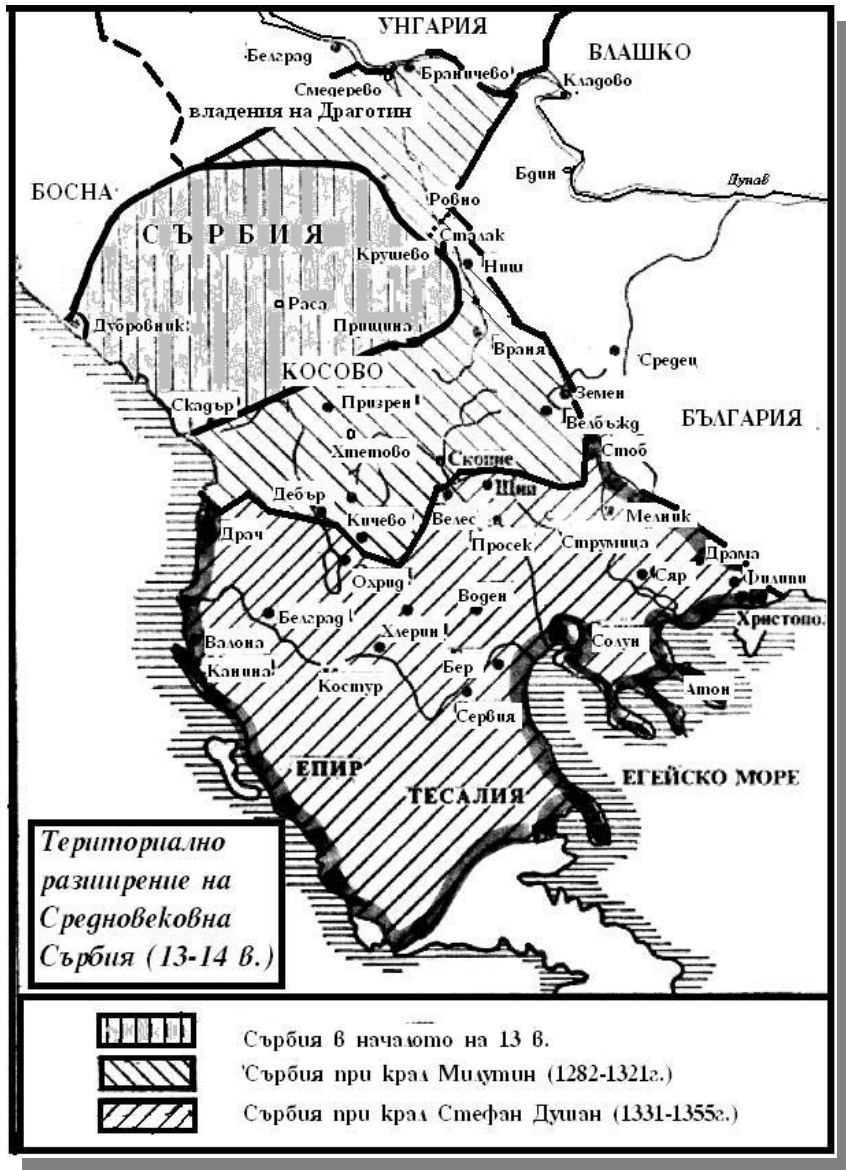
При следващият български владетел Калоян, България е в бурен възход. В същото време рицарите от IV Кръстоносен поход завладяват Византия, която престава да съществува като единна държава. В Сърбия избухва борба за трона между наследникът на Стефан Неман, Стефан Първовенчанни и брат му Вукан, подкрепян от Унгария. Българският цар използва това и присъединява българските земи по долината на р.Българска Морава с градовете Ниш и Враня, Призрен в Косово, а в Македония си връща Полог. Калоян се обявява в подкрепа на Стефан, което е и повода да си върне заграбените български земи.

Присъединяването им към царството се потвърждава и от писмото на българските владци от Призрен и Скопие до папа Инокентий III, по повод унията с Римската църква. С рязкият завой в религиозната политика и курса към уния с католическата църква, Калоян получава подкрепата на папата в териториалните спорове с Унгария.

След трагичната смърт на Калоян, при наследника му Борил, държавата отслабва. От това се възползват съседите. В Родопите се отделя болярина Алекси Слав. Епирското деспотство присъединява Македония, Латинската Империя разширява владенията си в Тракия. В 1208 г. Унгария взема Белград и Браничево по мирен път. В българските земи северно от Дунав през 1210 г. избухва въстание на куманите, което е потушено с унгарска помощ. В отплата за оказаната помощ, Борил официално „отстъпил” на унгарците Белградска и Браничевската области. Но според, по-прецизното мнение на Хр.Димитров, позовавайки се на една грамота на крал Ендре II, изброяващ заслугите на свой служител: „...както в кралството, така и извън кралството и особено при крепостта Браничево, където воювал с благородно умение”, става ясно че Браничево е извън пределите на Унгария, която е правила опити да си го върне.

Грамотата е от 1217 г. което показва че по времето на Борил детрониран в следващата година, унгарците успяват да получат само Белград. (ХД-БУО,стр123)

През 1214 г. по инициатива на Борил е изградена мощна коалиция за настъпателни действия срещу владенията на великия сръбски жупан Стефан. В нея влизат освен българи и латинци, самостоятелният български болярин Стрез и епирският деспот Михаил Комнин, с когото Стрез поддържал връзки и предприемал съгласувани военни действия срещу латинците. С обединени сили българи и латинци се отправят срещу владенията на Стефан. Една нощ обаче в лагера на съюзната войска, разположена край Ниш, настъпва суматоха, предизвикана вероятно по някакъв начин от противника. Българи и латинци започват да се избиват помежду си и с това пропада предначертания план за атака. Самият Стрез, който се насочва към земите на Стефан, загива от насилствена смърт, очевидно не без участието на сръбския жупан. Михаил Комнин от своя страна навлиза в югозападните сръбски земи и завладява Скадър (Шкодра), но скоро след това е убит. Покушението срещу него вероятно е дело на Сава (Растко, братът на Стефан), в сръбската литература се нарича „чудото на Св.Сава”. Неговият приемник Теодор Комнин завзема владенията на Стрез в Македония.

Стефан Първовенчанин завладява Косово с Призрен, Полог, Ниш и Враня, като достига до р.Българска Морава.

През 1218 г. след династичен брак с унгарската принцеса, дъщеря на крал Ендре II, новият български цар Иван Асен II си връща Белград като „зестра”. За пръв път от съществуването на II-та Бълг.д-ва, населените с албанци земи между Черменика и р.Дрин са български поданици. Иван-Асен II създава *Арабанаишката хора*. В 1234 г. Иван-Асен II навлиза в Сърбия и сваля от власт, зета на Теодор Комнин, крал Радослав (син на Стефан Първовенчанин), след което налага на сръбския престол своя зет Стефан Владислав (1234-1243 г.), който е по-малкия брат на Радослав и си връща

всички български земи окупирани от Стефан Първовенчанни. Косово, Долината на Българска и Сръбска Морава стават отново български. Радослав се замонашва в манастира Студеница и на следващата година умира. (ПП-БСЦВ) Северозападната граница на България започва при Белград към р.Колубара и долината на р.Сръбска Морава, Ибър и по р.Бели Дрин достига Адриатическо море.

По време на краткото царуване на Калиман I Асен (1241-1246 г.), на западната граница е сравнително спокойно, изключая 1246 г. когато отхвърлилото васалана зависимост Епирско деспотство завладява *Арабанашката хора* и гр.Драч. България губи завинаги излиза си на Адриатика. Запазването на Епирското деспотство от Иван Асен II се оказва голяма грешка, чийто ефект не закъснява.

По времето на Михаил Асен, унгарците разширяват фронта и се насочват към овладяването на Белградската област, която е покорена в периода 1248-1252 г. Областите около България се сгъстват. Недалновидната политика на Ирина Комнина и синът и Михаил, поставя България като второстепенна държава, от която се възползва Никейската Империя, прерастнала във възродената „нова” Византия. През 1253 г. Никея сключва съюз със Сърбия за подялба на българските владения в Македония, а в 1254 г. Никея сключва съюз с татарите за война с България от север. В същата година унгарците организират банатът Мачва в Белградската област. Обграден от всички страни Михаил търси съюз с Унгария, като преглъща загубата на Източно Влашко (Мунтения) и Белград. Западно Влашко (Северинският банат е загубен още по времето на Иван Асен II). На запад българските владения стигат до р.Велика (Голяма) Морава и Българска Морава.

В 1257-59 г. унгарският военачалник, магистър Чак организира поход срещу България. Тогава към баната Мачва е присъединено Браничево. (ХД-БУО,стр.166) Според Петър Ников, към баната Мачва, Ростислав (руски авантюрист, първо приближен на българския цар, впоследствие отцепил се във Видинската област) успява да присъедини не само Белград и Браничево, но и Тимошко с Видин до Искър. Но заетостта на Ростислав във войната на Унгария с Чехия по същото време (1260 г.), дала възможност на Константин Асен да си върне Видин и Тимошко, без Браничево. (ПН-СБЗСВ-БИА-1-1930,стр.134)

В 1274-77 г. ногайските татари опустошават и разграбват българските земи. Това предизвиква силно недоволство и въстанието на Ивайло. В 1275 г., сръбският крал Стефан Урош I използва кризата в България и присъединява гр.Призрен (по сръбски данни), а в 1276 г. Крушевац. (ГЗ-БМ,стр.14) Съществува и мнение че дори след узурпацията на Ивайло и последвалите междуособици за българския трон, по времето на цар Георги Тертер I (1280-1292 г.) Липлян и Призрен са в българските владения.

Смъртта на крал Стефан (Ищван) V на 01.08.1272 г., води и до промяна в статута на баната Мачва. Земите до р.Велика Морава попадат във владенията на палатина Роланд, а тези на изток от нея в Браничевската област, първоначално се управляват от Хайнрих и Йоким, а през 1273 г. от бан Григорий, чийто център става крепостта Кучо (Кучево). В унгарските документи се проследява доста честа смяна на тези управители и корекции в административните граници. За няколко години се изреждат Егидий – бан на Мачва и Босна, Стефан – бан на Босна, после Егидий става бан на Мачва, след което имаме Йоан – бан на Мачва, Стефан – бан на Босна и Григорий – бан на Кучево и Браничево. Всичко това показва че през 1273 г. Унгария работи усилено по усвояване на новопридобитата територия и търси оптималното административно решение. Според П.Ников, още тогава, двамата боляри от кумански произход Дърман и Куделин успяват да се отделят от Унгария. Според Хр.Димитров, това става не по-рано от 1280 г. По времето на цар Ивайло е известен Войсил Граматик в Свърлиг., който е оставил следната бележка: „Аз Константин Войсил Граматик, написах книга сие в град Свърлиг

в дни цар Ивайла и при епископ Нишевцем (на Ниш, Нишки) Никодим в лето 1279". (ГЗ-БМ,стр.39-40) А това показва че Свърлиг и Нишката епархия по това време с част от България.

Опитът на крал Ендре III да възстанови унгарските позиции в региона посредством съюз с българския цар Георги Тертер I, получава решителен отпор от страна на Ногай и неговите съюзници – родът на *Шишмановци* (също кумани по произход, тюрк. (куманско) *шишман* озн.дебел, тлъст, виж бълг.диал. *шишисал* – подут, оточен) които в 1292 г. отново отделят Видинската област от България. Унгария също губи Северин почти за четири десетилетия. (ИП,ИБ-ИР,стр.176) Използвайки военното поражение на Унгария, братята от кумански произход Дърман и Куделин успяват да отделят Браничевската област и да я организират като собствено владение с център крепостта Ждрело. Шишман завладява бившите земи на Яков Светослав. Интересен е техния произход. През 1280 г. живеещите в Западна Трансилвания остатъци от куманите на Котян, от които произлиза и Елисавета Куманска, майката на краля, се разбунтуват. Куманската конница на *Олдамур* (б.а. Алдимир, Елтимир, озн. на кумански „желязна ръка“) започва да опустошават унгарските селища по р.Тиса. Въпросният *Алдимир*, носи същото име като брата на българския цар Георги Тертер). Бунтът е потушен и бунтовниците са прогонени на югозапад, към Срем и Мачва. Дърман и Куделин (вероятно и Шишман) са част от тези кумани при които служат и татарски наемници. Но тук те се сблъскват с управителя на Мачва, Стефан Драгутин.

Стефан Драгутин (1276-1282 г.) чрез отцеубийство (на Стефан Урош I) се провъзгласява за крал. След падане от кон и счупване на крака, се разкаял за греха си и абдикира в полза на брат си Стефан Милутин. Драгутин заминава за Унгария, тъй като жена му Каталина е унгарска принцеса, където е назначен за управител на Мачва, Срем и Белград (български земи завладени от унгарците). (ГЗ-ЗБЗС,стр.97-99) Негова столица става гр.Дебърец в близост до Белград. Първоначално Драгутин владее само Белгардската област. Негов северозападен съсед е банът на Срем магистър Угрин Чак.

През 1285 г. пратеници на Ладислав IV се опитват безуспешно да постигнат някакво споразумение с Дърман и Куделин. Естествено на Драгутин се пада задачата да се справи с непокорните кумани и българи. През 1290-91 г. Драгутин успява да завладее земите на българските воеводи Дърман и Куделин около Браничево (Велико Градище до съвр.Пожаревац) но след оказаната помощ на брат си Стефан Милутин. Така притиснати от запад, север и юг, при безучастие от страна на Видинския деспот Шишман, Дърман и Куделин, нямат никакви шансове. (ГЗ-БМ,стр.15) По този повод, сръбския архиепископ Данило пише: „този май (на 1291 г.), господин Урош (Милутин), след като превзе цялата тяхна (на Дърман и Куделени) държава и имане, даде ги на възлюбления си брат, крал Стефан Драгутин“. Така Драгутин разширява владенията си на изток и става съсед на Шишман.

Дърман и Куделин бягат при Ногай в търсене на помощ. Явно стреснат от промяната на границите и подтикнат от Ногай в 1292 г., деспот Шишман, напада Браничевската област, прониква в Косово до Хвостно, в околностите на Печ, но е отблъснат от войските на братята, а Милутин достига до Видин и единствено бързата намеса на хан Ногай спасяват Видинската област на своя васал, от присъединяване към Сърбия. Уплашен от татарско нашествие, Милутин се признава за васал на Ногай. След смъртта на Ногай в 1299 г. Шишман и Милутин окончателно определят границата по между си чрез договор, като гр.Ниш остава във земите на Шишман. Така Браничево, вече окончателно е загубено от България и за българите. (ХД-БУО,стр.200-201), (ПН-СБЗСВ-БИА-1-1930,стр.145-147)

Едва по времето на Стефан Урош II Милутин (1282-1321 г.) започва трайното разширение на Сърбия към Косово и Македония. В 1282 г. като участник в

антивизантийската коалиция, Милутин завладява (*Горни и Долни*) Полог, Хтетово (Тетово), Скопие, Овче Поле, Злетово и Пиянец (антична Пеония), на горното течение на р.Бренгалница, до днешното Делчево). Възползвайки се от вътрешнополитическата криза в България и татарската хегемония, в 1299 г. той вече владее земите до линията Охрид-Прилеп-Щип.

Между 1301-1312 г. е нападат от брат си Драгутин и между двамата възниква продължителна война. В 1316 г. Драгутин умира и е наследен от сина си Стефан Владислав. Милутин използва ситуацията и напада племеника си, разгромява го и пленява. В 1319 г. унгарският крал Карл Роберт си връща Мачва и Белград. Едва в 1321 г. е освободен след смъртта на чичо си Милутин, с помощта на унгарците и босненския бан Шубич и връща земите си. Но наследникът на Милутин, Стефан Дечански го разбива в битката при Рудник. Владислав бяга в Унгария, където умира в 1326 г. Земите му са разделени, като Мачва преминава към Босна и Унгария, а Сърбия получава Рудник, Белград, Браничево. **Така за пръв път Сърбия стъпва на Дунав.**

Крал Стефан Урош II Милутин е женен за българската царкиня Анна Тертер, дъщеря на Георги I Тертер (1280-1292 г.), а по-късно неговия син Стефан (бъдещият крал Стефан Урош III Дечански) с Теодора, дъщерята на Смилец (1292-1298 г.). Вероятно при цар Теодор Светослав (1300-1321 г.) отношенията между двете страни са били добри. За това свидетелства посещението на Стефан Милутин в Търново в 1318 г. Светослав Тертер не поддържа отношения с Видинския деспот Шишман, враг на Милутин. (ПП-БАСБ, стр.108-109)

След краткото царуване на Георги Тертер II (1321-1322 г.), Тертеровата династия се прекъсва. За цар е избран видинския деспот Михаил III Шишман (1323-1330 г.). За няколко години българска царица е сръбкинята Анна Неда, дъщеря на крал Милутин. (ПП-БСЦВ) Михаил се жени за нея при подписването на мирния договор между баща му Шишман и Милутин в 1292 г. След като става цар, се развежда с нея и я праща в манастир, заедно със сина им Иван Стефан. След това се жени за Теодора, сестрата на византийския император Андроник III и вдовица на Теодор Светослав.

Още преди да стане български цар Михаил Шишман воюва с Унгария. Унгарска грамота от 23.10.1317 г. написана от унгарския крал Карл Роберт, съобщава че българския (Видинския) владетел Михаил Шишман, подкрепил бунта на Северинския бан Теодор от рода Чанад, срещу Карл. Но бунтовниците били разбити при гр.Михалд (сега Мехадия). Българските войски водени от Иван Русина, се спасили в българските владения, северно от Дунав. Според Хр.Димитров, Шишмановци са владеели и части от Северинския банат. В един документ „Анонимно описание” се казвало че Шишмановото деспотство обхваща земи от двете страни на Дунава. В 1319-20 г. Карл Роберт си връща Белградската и Браничевската области, а владенията на Михаил Шишман в Северин са значително стеснени. Затова в 1324 г. влашкия воевода Йоан (Иванко) Басараб атакува самостоятелно Северинския банат, но е отблъснат от магистър Дионисий. (ХД-БУО, стр.209-213) Този акт скъсва васалните отношения на Басараб към Унгария. По онова време българите държат под своя непосредствен контрол важните дунавски градове Гюргево (наричано от тях Малко Йоргово) и Турну Мъгуреле, Малък Никопол, наречен още Холъвник.

През 1330 г. Михаил Шишман сключва антисръбски съюз с Андроник III. Според някой предположения, крайната цел е пълното унищожаване на Сръбското кралство и поделяне на земите му между България и Византия. Българската войска минава през София и превзема крепостта Земен. Сърбите се укрепват във Велбъжд. От юг Андроник III, настъпва и овладява четири малки крепости (Дебрица, Добромир, Каваларион и Сидерокастрон) и се установява на лагер край Битоля изчаквайки по-нататъшния развой на събитията. Междувременно сърбите и българите подписват временно

примирие. Лекомислено Михаил Шишман праща войската си да събира хранителни припаси. Това се използва от сърбите които му нанасят изненадващ удар и го разбиват. В самата битка разразила се до българския град под сръбска власт Велбъжд загива българския цар.

Тази победа на Стефан Урош III Дечански (1321-1331 г.) затвърждава сръбските придобивки, а царица Анна управлява България, бидейки регентка на своя малолетен син цар Иван Стефан (1330-1331 г.). България отстъпва на Сърбия гр.Ниш и долината на р.Българска Морава, като западната българска границата почва от Дунава при Оршо̀ва, върви по планините образуващи вододел между Велика Морава и Тимок, завива при Алексинац, покрай изворите на Тимок и поречието на Нишава и продължава на изток в посока Враца. По-нататъшното нахлуване на сръбските войски в България е възпряно от **Белаур**, брат на покойния Михаил Шишман, владетел на Видин и **Иван Александър** (по това време деспот на Ловеч). Битката при Велбъжд има катастрофално значение за България. Тя я превръща във второстепенна държава на Балканите. Губят се и позициите на север от Дунава.

Интересен е въпроса каква е била тогавашната българо-сръбска граница. Тя се установява след сръбската победа при Велбъжд и България губи Ниш и допира си до р.Българска Морава. Обикновено в сръбските исторически карти, тя се поставя възможна най-източно, почти до Кладово и р.Тимок, като Свърлиг, Пирот, Перник остават в Сърбия. Това не е вярно, защото в 1332 г. в описанието на барския архиепископ Гийом Адам „Упътване към пътуване към Светите земи” се казва че от Константинопол се минава през България, от която се влиза в Унгария. /ХД-БУО,стр219/ Единствена обща граница може да има по р.Дунав, между Оршо̀ва (Хършово) и устието на р.Пореч). Също е съхранена една писмена заповед, на унгарския крал Лайош I от 28.10.1368 г., подписана „в България при крепостта Zokol (Соколец, съвр.сръбското Соко(л) баня)”. Соколец се намира на р.Соко(л)банска Моравица и е разположен между планините Ртан (Хъртен) и Озрен, сега е най-западната община на Зайчарски окръг. Също няма изворови данни които да показват че сърбите са владели Пирот, Свърлиг и Перник, в този период.

Е, разбираемо е желанието на сърбите, колкото се може повече да заличат и най-малките податки за българско присъствие в Тимошката долина през средновековието!

Границата установена след битката при Велбъжд се запазва до идването на турците и завладяването на Балканите от тях. Тимошката област никога не е влизала в границите на средновековна Сърбия. Едва в 1833 г. сръбският княз Милош използва бунта на българите от Тимошко за да окупира областта към която Сърбия има апетити още с въстановяването си след I-вото Сръбско въстание.

Използвана литература:

1. (ГЗ-БМ) - Г.Занетов. Българи на Морава. С. 1914 г.
2. (ГЗ-ЗБЗС) - Г.Занетов. Западните Български земи и Сърбия. С.1917 г.
3. (ИП,ИБ-ИР) - И.А. Поп, И. М. Болован. История Румынии. М., 2005 г. В електронен вид
http://dacoromania.org/index.php?nma=catalog&fla=stat&cat_id=3&page=1&nums=161

4. (ММД-ПСВ) - Марица Маловић-Ђукић. Пилот у средњем веку
Извор:"Становништво словенског поријекла у Албанији" - Зборник радова са
међународног научног скупа одржаног на Цетињу 21, 22. и 23. јуна 1990. године.
[Пројекат Растко](http://www.rastko.org.yu/rastko-al/zbornik1990/mmarovic-pilot.php) адрес на
статията - [http://www.rastko.org.yu/rastko-
al/zbornik1990/mmarovic-pilot.php](http://www.rastko.org.yu/rastko-al/zbornik1990/mmarovic-pilot.php)

5. (ПН-СБЗСВ-БИА-1-1930,стр.134) – П.Ников. Северозападните български
земи в средните векове. сп."Исторически преглед", бр.1,1930 г.

(ПП-БАСБ,стр.108-109) – доц.Пламен Павлов. Бунтари и авантюристи в
Средновековна България. Велико Търново: Абагар, 2000. В електронен вид:
http://liternet.bg/publish13/p_pavlov/buntari/content.html

6. (ПП-БСЦВ) - доц.Пламен Павлов. Архиепископ Сава Неманич, цар Иван
Асен II и българо-сръбските църковни врџки през XIII-XIV в. Уеб-сайт: [Пројекат
Растко](http://www.rastko.org.yu/rastko-bg/istorija/ppavlov-svsava.php) , адрес на статията - [http://www.rastko.org.yu/rastko-
bg/istorija/ppavlov-svsava.php](http://www.rastko.org.yu/rastko-bg/istorija/ppavlov-svsava.php)

7. (ХД-БУО) - ХРИСТО ДИМИТРОВ. БЪЛГАРО-УНГАРСКИ
ОТНОШЕНИЯ

ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО.София, Академично издателство „Проф. М. Дринов“,
1998 г.